

Kurumlar ve İktisadi Gelişme: Timur Kuran'ın İslam Ekonomisi Yaklaşımının Metodolojik Analizi

Adem Levent

Öz: Timur Kuran, İslam ekonomisi eleştirisi gerçekleştiren önemli bir teorisyendir. Kuran, çalışmalarının çoğunda İslam ekonomisi söyleminin gerçekçi bir zemine oturup oturmadığını tartışmaktadır. İslam ekonomisinin tutarlı bir teorisinin bulunmadığını ve İslam hukukunun Orta Doğu'yu ekonomik olarak geri bıraktığını iddia etmektedir. İslam ekonomisine ve Orta Doğu'nun gelişimine dair araştırma yaparken genel olarak iktisadi, özel olarak da İslam ekonomisini, iktisadi olmayan hukuk, ahlak, kimlik gibi unsurlarla ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşımla Kuran'ın temel metodolojisinin, ekonomik faaliyetleri, kurumsal sosyal yapılarla açıklamaya çalışan kurumsal iktisat olarak belirtilebilir. Kuran, kurumsal iktisat çerçevesini kullanarak İslam ekonomisini ve Orta Doğu'nun ekonomik gelişme sürecini açıklamaya çalışmaktadır. Ancak analizindeki temel sorunu, hem kurumsal iktisadi hem İslam ekonomisini hem de Orta Doğu'nun gelişme sürecini kendi öz varlığıyla değil Ortodoks iktisadın kabul edeceği sonuçlara göre değerlendirmesidir. Kuran'ın İslam ekonomisine yönelik eleştirileri de Ortodoks iktisatçıların özeldir kurumsal iktisada genelde de heterodoks iktisada yaptığı eleştirilerin benzeridir. Aslında Kuran'ın İslam ekonomisine yönelik eleştirilerinin birçoğu modern Ortodoks iktisadın da sorunlarıdır ve aynı eleştiriler modern iktisat için de geçerlidir. Gerçeklikten uzaklaşan formalistik ekonomi söylemi, bedavacılık sorunu, piyasa başarısızlığı teorisi, modern iktisadın karşılaştığı önemli sorunlardır ve bunlar sadece İslam ekonomisine ait sorunlar değildir. Dolayısıyla söz konusu sorunlar üzerinden İslam ekonomisi söyleminin eleştirilmesi yerinde değildir.

Anahtar Kelimeler İslam ekonomisi, kurumsal iktisat, kurumlar, hukuk, metodoloji.

Abstract: Timur Kuran is an important theorist who criticizes Islamic economics. In the majority of Kuran's studies, he discusses whether Islamic economy discourse finds itself on a realistic ground. He claims that Islamic economics does not have a coherent theory and that Islamic law has left the Middle East economically back. While researching about Islamic economics and the development of the Middle East, he has been attempting to associate economics in general and Islamic economics in particular, with elements such as non-economic law, morality, and identity. The basic methodology of Kuran draws attention to institutional economics, which attempts to analyze economic activities through institutional social structures. Kuran attempts to account Islamic economics and the economic development process of the Middle East by employing the institutional economic framework. However, the main problem in his analysis is that both institutional and Islamic economics as well as the Middle East's development process are evaluated according to the conclusions that Orthodox economics will accept, not in terms of their own existence. Kuran's critique of Islamic economics is also similar to the criticisms that Orthodox economists have directed particularly to institutional economics, and heterodox economics in general. In this respect, many of Kuran's critiques of Islamic economics are also the problems of modern orthodox economics, and the same criticisms apply to modern economics. The formalist economic discourse which escapes from reality, the free rider problem, the market failure theory are the major problems facing modern economics, and these are not solely the problems of Islamic economics. Therefore, it is not appropriate to criticize Islamic economy discourse over these problems.

Keywords: Islamic economics, institutional economics, institutions, law, methodology.

Bu çalışma, 2017 yılında TÜBİTAK tarafından 2219-Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında Durham Üniversitesi'nde Prof. Dr. Mehmet Asutay danışmanlığında gerçekleştirilen araştırmanın gözden geçirilmiş halidir.

@ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi. levent49@gmail.com

Giriş

İslam ekonomisi veya İslam moral ekonomisi,¹ 1960'lardan sonra sömürgecilik karşıtı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Asutay, 2012, s. 94). İslami dünya görüşünün bir yansıması olarak ortaya çıkan İslam ekonomisi, post kolonyal dönemde çoğunlukla Müslümanların yaşadığı devletlerde kapitalist gelişme başarısızlığını vurgulayıp Kur'an ve sünnet değerlerini merkeze alarak bir dünya düzeni amaçlamıştır. İslami kimliğin gelişimine paralel olarak doğmuştur (Asutay, 2007, s. 5). İslam ekonomisinin temel ilkeleri ise adil ekonomik paylaşım, sosyal adalet, sosyalizm ve kapitalizmden ayrı ekonomik sistem, kişisel çıkarıya dayanmayan davranış normları, moralite, insani değerler, refah, zekâtın yaygınlaştırılması ve faiz yasağıdır. Politik içerikle gelişen İslam ekonomisi zamanla finans alanına kaymış ve modern bankacılık sistemi içerisinde katılım bankacılığı şeklinde uygulama alanı bulmuştur. Böylece hem teorik hem de pratik yönler kazanan İslam ekonomisi etrafında kayda değer bir literatür gelişmiştir. Söz konusu literatür, İslam ekonomisi lehine ve aleyhine olmak üzere ikili bir görünüm arz etmektedir. İslam ekonomisi taraftarları hem teorik hem de pratik olarak İslam ekonomisinin gelişiminden memnuniyet duyarken İslam ekonomisi eleştirmenleri, İslam ekonomisinin modern ekonomiye uymadığı veya modern ekonomiye sistematik bir alternatif oluştur(a)madığı gerekçesiyle ona karşı çıkmaktadırlar (Alamasi, 1999, s. 56).

Bu bağlamda Timur Kuran, İslam ekonomisi eleştirisi gerçekleştiren önemli bir teorisyendir. Kuran, birçok çalışmasında (1983, 1995, 1996, 1997, 2002, 2005a, 2012a, 2012b, 2013), İslam ekonomi söyleminin gerçekçi bir zemine oturup oturmadığını tartışmakta ve İslami finans olarak uygulama alanı bulan faiz yasağının ne kadar gerçekçi olduğunu sorgulamaktadır. Bununla birlikte Kuran'ın temel ilgi alanları; kurumsal sosyal değişim, Osmanlı iktisadi yaşamı, Orta Doğu'nun ekono-

1 Moral ekonomi kavramı, E. P. Thompson (1971) tarafından kullanılmış ve Sanayi Devrimi ile beraber İngiltere'nin değişen toplumsal yapısını ifade etmektedir. 19. yüzyılda piyasa ekonomisinin ortaya çıkmasıyla beraber toplumsal ilişkiler içerisinde anlam bulan ekonominin, bu tarihten sonra özerkleşerek yeni bir bilim dalına evrilmesi ve toplumsal ilişkilerden bağımsızlaşması, halkın moral ekonomisini bozmuştur. Böylece kavram, 19. yüzyıl öncesi, toplumsal ilişkiler içerisinde anlam bulan ekonomi içeriğine gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla moral ekonomi, bir piyasa ekonomisi eleştirisi içermektedir. Bu bağlamda M. Asutay, moral ekonomi kavramını, E. P. Thompson ve K. Polanyi'ye atıfı İslam ekonomisi için kullanmaktadır. Modern ekonomi öncesi toplumsal ilişkiler içinde anlam bulan İslami ekonomik kuralların moral/ahlak temelinde geliştiğini iddia etmektedir. Asutay'a göre İslam moral ekonomisi, modern dönemde İslami ontolojinin sosyal yapı içinde anlam bulmasını ifade etmektedir. Adalet ve hak kavramları bunu gerçekleştirmenin temel ilkeleridir. İslam moral ekonomisi; değerleri, normları, kuralları ve kurumları içermektedir. İnsan merkezli gelişme stratejisidir (Asutay, 2012, s. 95; 2014). Moral ekonomi bağlamında piyasa ekonomisi eleştirisi ve İslam moral ekonomisi için bk. Rogan, 2017; Tripp, 2006.

mik açıdan az gelişmişliği ve İslami davranış normları üzerinedir. Söz konusu çalışmalarını yaparken genel olarak iktisadı, özel olarak da İslam ekonomisini, iktisadi olmayan unsurlarla ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Ayrıca Osmanlı iktisadi yaşamının durgunlaşmasını ve Orta Doğu'nun ekonomik açıdan gerilemesini de sadece iktisadi unsurlarla değil iktisadi olmayan kurumsal sosyal yapılarla açıklamaktadır. Davranış normları (1983), adalet (1989), kültür (1996), politika (2002), vakıflar (2005b), hukuk (2012a), ekonomik kurumlar (2013), zayıf mülkiyet hakları (2018) ve benzeri kavramlarla Kuran, İslam ekonomisini ve Orta Doğu'nun gelişme sürecini değerlendirmektedir. Kuran'ın temel metodolojisi söz konusu kavramları kullanarak ekonomik faaliyetleri açıklamaya çalışan kurumsal iktisat olarak dikkat çekmektedir. Kuran, kurumsal iktisadın metodolojisini, İslam ekonomisini ve İslami davranış normlarını açıklayan bir çerçeve olarak kullanmaktadır. Modern ekonominin biçimlendiği yer Batı olduğundan, bu kurumsal çerçeveyi, Batı'yla karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmektedir (Kuran, 2012a, s. 11).

Bu çalışmada, Kuran'ın söz konusu yaklaşımı, büyük oranda, kurumsal iktisat literatürü taranarak eleştirel açıdan incelenecektir.² Böyle bir girişim, kurumsal iktisat metodolojisinin İslam ekonomisine, az gelişmişlik sorunsalına ve çağdaş iktisadi meselelere nasıl uygulanacağını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Ayrıca Kuran'ın İslam ekonomisi ile ilgili düşüncelerinin kurumsal iktisat bağlamında ele alınması, bu alandaki çalışmaların sınırlı olduğu düşünülürse³ hem İslam ekonomisi hem de kurumsal iktisat yazınına önemli bir katkı sunacaktır. Bu amaçla çalışmada öncelikle Kuran'ın İslam ekonomisine dair iddiaları ve temel metodolojisi ele alınacak, daha sonra söz konusu iddiaların ve metodolojinin modern Ortodoks iktisat bağlamında analiz edildiği gösterilmeye çalışılacaktır. Burada Kuran'ın kurumsal analizi, metodolojik düzeyde benimsemesinin kurumsal iktisadı araçsallaştırdığı iddia edilmektedir. Sonuç olarak Kuran'ın iddialarının aksine hem İslam ekonomisinin hem de Kuran'ın çoğu çalışmasında metodolojik çerçeve olarak

2 Kuran'ın İslam ekonomisine dair düşüncelerini kurumsal iktisat bağlamında ele alan yazılar neredeyse yoktur. Sadece yeni kurumsal iktisada atıfla ele alan değini şeklinde bir kitap değerlendirme yazısı bulunmaktadır (bk. Malik, 2012). Ayrıca Kuran'ın İslam ekonomisine dair düşüncelerini eleştirel açıdan ele alan yazılar da sınırlıdır (Alamasi, 1999; Çizakça, 2010). Bu alanda genelde kitap değerlendirme yazıları mevcuttur (bk. El-Gamal, 2005; Zaman, 2010; İbrahim, 2011; İslahi, 2012; Hafez, 2014; Yaka, 2014; Rashid, 2016).

3 İslam ekonomisini kurumsal iktisat bağlamında ele alan çalışmalar sınırlıdır. Doğrudan olmasa da Avner Greif (2006), Orta Doğu'nun Orta Çağ ticari yaşamını kurumsal dinamikler çerçevesinde açıklayan önemli bir isimdir ve aynı zamanda Timur Kuran'ın kurumsal analiz için yararlandığı önemli isimlerden biridir. Greif ve Kuran'dan etkilenecek kurumsal iktisat bağlamında İslam ve Hristiyanlıktaki Orta Çağ ticari yaşamıyla ilgili çalışmalar yapan bir diğer isim ise Jared Rubin'dir (2011).

yer alan kurumsal iktisadın kendi öz varlığıyla ele alındığı vakit, modern Ortodoks iktisada alternatif olarak ciddi bir potansiyel sunma imkânları vurgulanacaktır. Ancak ilgili potansiyelin Ortodoks iktisat tarzında pür iktisat teorisi şeklinde algılanmaması kaydıyla gerçekleşebileceği, bir ön varsayım olarak belirtilebilir.

Metodoloji ve İddialar

Timur Kuran'ın İslam ekonomisi ile ilgili temel iddiası, İslam ekonomi doktrinin "siyasal İslam" ya da "İslamcılık" olarak bilinen toplumsal hareketin yaptığı katkıda aranması gerektiğidir. Kuran'a göre İslam ekonomi doktrini, Hindistan'ın sömürge döneminin sonlarında İslami kimlik bilinci yaratma ve bu kimliği savunmaya yönelik kampanyanın bir ögesi olarak ortaya çıkmış; en azından başlangıçta İslam ekonomisinin ekonomik karakteri, İslami karakterinin yanında ikinci planda kalmıştır (Kuran, 2002, ss. 147-148). İslam ekonomisi, 1960'ların ortalarına kadar kendi başına bir disiplin olarak ortaya çıkmamıştır (Kuran, 1989, s. 171). Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması ve kültürel bağımsızlığına kavuşması, İslam ekonomisi isimlendirmesini ortaya çıkarmıştır. Kavramın isim babası Ebü'l-Alâ Mevdûdî, Batılılaşmaya karşı Müslüman kültürü savunmuştur. Bu nedenle İslam ekonomisinin kültürel yönü, ekonomik yönüne baskındır (Kuran, 1996, s. 438). Bunun yanında Kuran, İslam ekonomisinin temelini 7. yüzyılda Arabistan'da gelişen davranış normlarında saklı olduğunu düşünmektedir. Bu normlar diğerkâmlık (alturism), ahlak ve toplumsal dayanışma içermektedir. Ancak bu davranış normlarını, İslam ekonomistlerinin iddia ettiğinin aksine günümüze uyarlamak iki açıdan imkânsızdır. İlki, 7. yüzyılda Arabistan'da ortaya çıkan bu normlar, küçük ölçekli toplumlar için geçerlidir. İslami davranış normlarını bugünkü büyük ve karmaşıklaşmış modern toplumlarda uygulamak, ekonomik olarak bedavacılık sorunu (free rider problem) doğurmaktadır. İkincisi, İslami davranış normları belirsizdir. Bugünkü gelişen toplumlarda daha detaylı hukuk ve kurallar vardır (Kuran, 1983, ss. 356-357).

Kuran'ın (2012a, s. 21) Orta Doğu'nun gelişme sorununa yaklaşımı da kurumsal sosyal ve ekonomik değişim çerçevesindedir. Kuran'a göre kurum,⁴ bireysel davranışları belirleyen ve onlar tarafından biçimlenen düzenleri sosyal olarak yaratan

4 Kurumsal iktisat literatüründe kurumların bütünlük bir tanımını bulmak güçtür. Veblen (2017, s. 184), kurumları, marjinal fayda teorisi bağlamında eleştirerek içgüdü ve alışkanlık psikolojisinden etkilendiği yerleşik düşünce alışkanlıkları şeklinde tanımlamıştır. Commons'a göre (1931, s. 648) kurumlar, bireysel eylemin genişletilmesi, serbestleştirilmesi ve denetiminde ortaya çıkan toplu eylem ve hukuktur. North'a göre (2002, s. 9) kurumlar, bir toplumda oynanan oyunun kurallarıdır. Kuran'ın kurum yaklaşımı ise Veblen ve Commons'tan ziyade North ve Greif'in yaklaşımlarına daha yakındır (Kuran, 2012a, s. 39).

bir sistemdir. Kurumlar, ekonomik faaliyetleri mümkün kılan yasalar, düzenlemeler ve örgüt biçimleridir. İktisadi faaliyetleri biçimlendiren formel ve enformel kuralları vardır. Hukuk da formel kuralların en etkilisidir. Orta Doğu'da ilgili kurumsal sosyal yapıların ve formel kuralların başında da İslam hukuku gelmektedir. İslam hukuku, ilke olarak bütün insan uğraşlarını kapsamıştır.

Modern öncesi dönemde Orta Doğu'nun ekonomik kurumları büyük ölçüde bölgenin başat hukukuna yani İslam hukukuna dayalıdır. İslam hukuku statik bir yapı değildir (2012a, s. 11). Ancak Orta Doğu'yu etkisi altına almış bir kurumsal çerçeve olarak İslam hukukunun yapısı Orta Doğu'yu geri bıraktırmıştır. Kuran'a göre İslam miras sistemi, faiz yasağı, çok eşliliğe cevaz, ticari ortaklıklara ilişkin hukuk yokluğu, gayrimüslimlere tanınan hukuk seçme özgürlüğü, dinden dönme yasağı, sözleşme hukuku, vakıf, mahkeme sistemi ve kapitülasyonlar, İslam hukukundan kaynaklanan kurumsal yapılardır. Kuran'a göre bunlar, Orta Doğu'yu ekonomik açıdan geri bırakan İslami kurumlardır. Bu kurumlar, Orta Doğu'da sermaye birikiminin oluşmasını engellemiştir. Ekonomik modernleşme söz konusu kurumlar nedeniyle gecikmiştir (2012a, s. 366; 2005b).

Bu kurumlardan vakıf ve hukuk seçme özgürlüğünü örnek vermek gerekirse; Orta Doğu'da çeşitli sosyal hizmetler vakıf kurumunca sağlanmaktaydı. Bu kurum, sosyal hizmetleri sağlamada alternatif örgütsel biçimler geliştirme ihtiyacını sınırladı ve teknolojik atılımlar karşısında günün koşullarına uygun araç olarak yetersiz kaldı. Bir diğer örnek, ekonomik modernleşme sürecinde Batılıların şebekeleşme yöntemleri de gayrişahsi ticareti kolaylaştıran kurumlarla iç içe geçerek modernleşti. Kapsamlı bir açıklamanın anahtarı, İslam'ın kendine özgü hukuksal çoğulculuğunda yatar. İslami yönetim altındaki gayrimüslimler, İslami mahkeme sistemi dışında iş yürütebilir ve Müslümanlar taraf olmadığı sürece uyuşmazlıklarını, özerk mahkemelerde çözmeye yoluna gidebilirlerdi. Batı'nın modern ekonominin hukuksal altyapısını oluşturduğu dönemde, bu hukuksal çoğulculuk, Yahudilere ve Hristiyanlara muazzam bir avantaj sağladı. Gayrimüslimler, Batı'nın iş yöntemlerini benimseyerek, Batılılarla ekonomik ittifaklar kurarak ve uyuşmazlıklarını çözmeye Batı mahkemelerine başvurarak ekonomik bakımdan ilerlemeye başladılar (Kuran, 2012a).

Kuran için kurumsal analize öncelik vermek, Orta Doğu'nun ekonomik gelişimini anlamak için hayati konumdadır. Orta Doğu 19. yüzyılda hem teknoloji hem de örgütsel kapasite bakımından geri kalmıştır. Ancak her ikisinin ekonomik etkileri aynı ölçüde olmamıştır. Teknolojinin makineleşme bağlamında Batı'dan Doğu'ya aktarımı, görece kolayken teknolojiden yararlanmayı sağlayacak örgütsel araçların aktarılması ise daha zordur. Sağlam bir borsa bir gecede kurulamaz. Çap-

raşık bir hukuk sistemine, çeşitli uzmanlık mesleklerine ve ilgili uzmanları yetiştirecek okullara gerek vardır. Gerekli becerilerin yalnızca bir bölümü, yerel kültürlerle ve dillere aşına olmayan yabancılarla sağlanabilir. Bu bakımdan şirket hisselerini alıp satmaya yönelik piyasaların yokluğu, teknolojiadaki gelişmelere oranla Orta Doğu'nun ekonomik ilerlemesi önünde daha zorlu bir engel oluşturmuştur. Kurumsal analize öncelik vermenin altında yatan mantık budur (Kuran, 2012a, s. 34).

Müslümanlar gerçek kişileri ilgilendiren sözleşme hukukunun oluşturulmasına ve yayılmasına büyük katkılarda bulunmuşlarsa da tüzel sözleşme hukukunun oluşturulmasını Avrupa'ya bırakmışlardır. Benzer biçimde Müslümanlar, bireysel borçlanmayı düzenleyen kurallar geliştirmiş olmalarına rağmen çağdaş bankacılığın kurumsal çerçevesi Batı Avrupalılarca kurulmuştur. Kurumsal yaratıcılığın Batılılara geçmesi, Müslümanların Batı karşısında zayıflamalarına yol açmıştır (Kuran, 2002, s. 244).

Karl Polanyi'nin (1957a, s. 70); "ekonominin modern öncesi dönemde ekonomik olmayan kurumlara gömülü olması" durumu, Kuran'ın İslam ekonomi söylemini ve Orta Doğu'nun az gelişmişliği ile ilgili iddiasını anlamak için önem arz etmektedir. Çünkü Kuran (2002, 2012a), hem İslam ekonomi doktrinini hem de Orta Doğu'nun gelişmişlik düzeyini ekonomik olmayan kurumsal sosyal yapılarla açıklamaktadır. Bu karşılaştırmalı kurumsal analiz nedeniyle Kuran'ın ilgili yaklaşımı kurumsal iktisat metodolojisidir. İktisat disiplininde hukuk, örgütsel kapasite, sözleşmeler ve iktisat ilişkisini geliştiren düşünce okulu kurumsal iktisattır. Karşılaştırmalı kurumsal iktisat veya kurumsal politik iktisat yaklaşımı bu nedenle Kuran'ın temel metodolojisini oluşturmaktadır.

Kurumsal iktisat,⁵ ekonomiyi altı temel tema üzerinden açıklamaktadır: Devletin ekonomik faaliyetlerdeki rolü, teknolojinin önemi, değer kavramı, sosyal kont-

5 Kurumsal iktisat veya Amerikan kurumsal iktisadı, 20. yüzyılın başında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmış bir iktisadi düşünce okuludur. Thorstein B. Veblen, John R. Commons, Wesley C. Mitchell ve Clarence Ayres okulun önde gelen isimleridir (Rutherford, 2001, s. 173). Kurumsal iktisat, 20. yüzyılın başında şekillenmekte olan kapitalizmin yapısal dönüşümünü dikkate alarak tekelleri, sendikalar, devletlerin iktisadi etkinliklerini ve belirsizliğin neden olduğu ekonominin denge dışı seyrini kuramlaştırmayı amaçlamıştır (Özveren, 2007, s. 23). Alman tarihçi okulu ve Marksizm'den güçlü şekilde etkilenmekle beraber asıl detaylı etkiyi, pragmatist felsefeden ve 19. yüzyılın son çeyreğindeki içgüdü-alışkanlık psikolojisinden almaktadır. Teorik çeşitliliğe karşı kurumsal iktisadın entelektüel esin kaynağının Veblen'in düşünceleri olduğu söylenebilir. Veblen'in kurumsal yaklaşımı büyük ölçüde Darwinizm'in etkisiyle ortaya çıkmıştır (Hodgson, 2004, s. 7). Kurumsal iktisat, kendi içinde, birbirinden farklı birçok düşünce ve yaklaşım çeşitliliğine sahiptir. Fakat kurumsal iktisadın söz konusu çeşitliliğine rağmen en belirgin özelliği, Ortodoks neoklasik iktisada karşı olmasıdır. Bununla beraber neoklasik iktisada karşı olarak kalmamakta aynı zamanda ona alternatif de sunmaktadır. Kurumsal iktisat, heterodoks düşünce okuludur, iktisadi analizde güç ve teknoloji kavramlarına vurgu yapmakta ve neoklasik iktisadın standart denge ve fayda maksimizasyonu varsayımlarını bütüncül ve evrimi yaklaşım getirerek eleştirmektedir (Samuels, 1984, s. 211).

rol teorisi, kültürün ekonomiye etkisi ve kurumların önemidir (Gruchy, 1990, s. 362). Genel olarak kurumsal iktisat içerisinde hukuk ve ekonomi arasındaki ilişkiyi Hamilton, Hale ve Commons yapmıştır (Rutherford, 2001, s. 181). Kurumsal iktisatçılar, hukuki, politik ve ekonomik sistem çalışmalarıyla üç boyutlu bir yaklaşımı birleştirmişlerdir. Hukuki, politik ve ekonomik karar alma süreçleri birbiriyle ilişkilidir (Gruchy, 1973, s. 623).

Kuran, davranış normları, kültür, hukuk, sözleşmeler ve iktisat arasında ilişki kurarken orijinal kurumsal iktisada ya da orijinal kurumsal iktisadın öncülerine hiçbir atıf yapmamaktadır. Kuran'ın hem kurum tanımı hem de hukuk ve iktisat ilişkisine dair yorumu, kurumsal iktisat ve iktisat tarihi üzerine çalışan akademisyen Greif'in çalışmalarına dayanmaktadır (Kuran, 2002, 2012a). Dolayısıyla Kuran'ın yaklaşımındaki kısıtlardan biri, orijinal kurumsal iktisat öncülerine (Veb-len, Commons) ve Polanyi'ye doğrudan hiçbir referansın bulunmamasıdır. Ya da Kuran'ın analizinde, kurumsal iktisat içi bir tartışmanın yer almaması, Kuran'ın metodolojisinin kasıtlı olarak disiplin içi bir tartışmadan kaçındığını göstermektedir. Kuran'ın düşüncesinde görülen bu kısıt, Eyüp Özveren'in kurumsal iktisat etrafındaki çalışmalara yaptığı eleştiriyi gündeme getirmektedir. Özveren'e göre, kurumsal iktisat, kurumları savunan, onların sayılarının ya da etkilerinin yaygınlaştırılmasını öneren bir iktisat anlayışı değildir. Kurumsal iktisadi kurumsal iktisat yapan özellik, kurumlara önem verilmesi ve kurumların işleyişinin iktisadi açıdan açıklanmasının amaç edinilmesi de değildir. Bu anlamda kurumları konu alan bir iktisadi irdeleme alanına haklı olarak "kurumlar iktisadi" (economics of institutions) denmektedir. Oysa kurumsal iktisat, iktisadın, kurumları da çalışma alanına katmasını savunmak yerine iktisadın geleneksel alanındaki süreçlerin doğaları gereği aşılarda ister istemez kurumsal oldukları vurgusundan yola çıkar. İktisat, tanımı gereği kurumsaldır. Öyleyse iktisat ancak kurumsallaşmış bir süreç olarak tanımlanabilir ve anlaşılabilir (Özveren, 2007, ss. 15-19). Özveren'in bu tanımı, Polanyi'nin 1957 yılında yayımlanmış olduğu "Kurumsallaşmış Bir Süreç Olarak Ekonomi" (*The Economy As Instituted Process*) adlı makaleye aittir.

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Kuran, kurumsal iktisadın felsefi arka planını benimsememekte ve ekonomiyi, kurumsallaşmış bir süreç olarak kavramamaktadır. Kurumsal analizi, Batı ve Orta Doğu'nun ekonomik gelişme mekanizmalarını karşılaştırmalı açıklamak için kullanmaktadır. Metodoloji düzeyinde bir kurumsal analiz tercihinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Kuran'ın kurumsal iktisat

metodolojisi büyük oranda yeni kurumsal iktisada dayanmaktadır.⁶ Çünkü yeni kurumsal iktisat, neoklasik iktisada yaslanarak hukuk, kurallar, sözleşmeler, mülkiyet hakları ve işlem maliyetleri gibi kurumsal iktisadın analiz araçlarını kullanmaktadır. Böylece hem neoklasik iktisattan kaynaklanan teorik yönleri korumuş olmakta hem de kurumsal iktisadın kurumlar ve tarihi bağlamı kullanılarak gerçekleşen sentez ile disiplin içinde yeni bir atılım gerçekleşmektedir. Gerçekleşen sentez ile ekonomik gelişmeler tarihi, verimlilik üzerinden analiz edilerek neoklasik teori ve kurumlar yeni kurumsal iktisatta birleşmektedir. Batı'nın ekonomik yükselişi de ilgili senteze dayanılarak izah edilmektedir. Bu yaklaşım da doğal olarak Kuran'ın analizini, orijinal kurumsal iktisattan uzaklaştırarak ilerlemeci bir çizgiye götürmektedir. Ekonomi, kurumsallaşmış bir süreç olarak ele alınmamaktadır. Kuran'ın mevcut modern kuralları ve hukuk düzenini veri kabul edip İslami davranış normlarını eleştirmesi bunun sonucudur. Ancak modern kuralların ve hukukun nötr olduğunu söylemek zordur. Söz konusu kurallar ve hukukun altında bir değerler sistemi, kültür ve dünya görüşü yatmaktadır yani kurallar ve hukuk, *bağlam bağımlı* bir niteliğe sahiptir.

Kuran'ın yaklaşımında dikkat çeken bir diğer kısıt ise Batı'nın ekonomik gelişmişlik düzeyini ticari *korporasyonların/şirketlerin* gelişimine bağlayarak açıklamasıdır. İlgili açıklama da kurumlar ve iktisadi gelişme arasında doğrudan ilişki kuran yeni kurumsal iktisada dayanmaktadır. North ve Thomas (2009 [1973]) ile Acemoğlu ve Robinson (2014), kurumlar ile ekonomik değişim ve performans arasında yakın ilişkiler kurmuşlardır. Söz konusu yazarlara göre gelişmenin temeli, verimliliktir. Verimlilik, kurumsal yapılara bağlıdır. Verimli ekonomik organizasyon veya *kapsayıcı ekonomik ve siyasal kurumlar*, büyümenin anahtarıdır. Batı'nın yükselişi buna bağlıdır. Kurumsal değişim, ekonomik büyüme için önemlidir. Ancak hem adı geçen ilişkiyi kuran yazarların hem de Kuran'ın iddiaları oldukça tartışmalıdır. Çünkü kapitalist gelişme tarihi veya Batı Avrupa'nın ekonomik olarak gelişmesi oldukça karmaşık bir süreçtir ve bu süreç sadece ticari *korporasyonların/şirketlerin* gelişimine veya kurumsal değişime indirgenmeyecek kadar bir dizi gelişmeyi barındırmaktadır. Söz konusu gelişme veya kapitalistleşme süreci, sosyal teori bağlamında daha geniş bir çerçevede ele alınmalıdır. Çağdaş sosyal teoride ilgili konu hakkında birçok tartışma bulunmaktadır.

6 Kuran, kurumsal iktisadı, analiz çerçevesi olarak kullanırken kurumsal iktisat içi bir tartışmaya girmektedir. Hatta çalışmalarında yeni kurumsal iktisadı benimsediğine ilişkin de herhangi bir atıf yoktur. Ancak hem davranış normlarını (1983) hem kimlik ve kültürü (2002) hem de hukuku ve ticari korporasyonları (2012a) odağa alarak iktisat çözümlemesi yapması, Kuran'ın kurumsal iktisadı, metodoloji düzeyinde benimsediğini göstermektedir. Kuran'ın kurumsal iktisat içi tercihinin ise örtük olarak kurumsal analizi ve Ortodoks neoklasik iktisadı birleştiren yeni kurumsal iktisat olduğu söylenebilir. Çünkü tarihsel analiz, verimlilik ve iktisadi başarı üzerinden yapılmaktadır. İlgili analizin Douglass North'un (2002) analizine benzerliği su götürmezdir. Kurumsal iktisat felsefesine hiçbir atıf yapmamaktadır.

Bu bağlamda Kuran'ın kurumsal analiz temelindeki metodolojisi, gelişme yazınına veya kapitalist gelişme tarihine farklı bir yaklaşım getiriyor gibi görünse de özünde *modernleşmeci* yaklaşımdan farklı değildir. Çünkü Kuran (2012a, s. 55), değişime ve durgunluğa ışık tutan toplumsal mekanizmaları, kurumsal yaratıcılık bağlamında içsel dinamikler açısından yorumlamaktadır. Kurumsal yaratıcılık da Orta Doğu'nun gelişme sorununu, endojen büyüme teorisiyle ilişkilendirmektedir. Bu durum, gelişme yazınında bulunan modernleşmeci yaklaşımla benzerdir. Modernleşmeci yaklaşım, gelişme mekanizmasını, toplumların içsel dinamiklerine bağlamaktadır ve temel olarak *iyimsercidir*. Bu yaklaşımda benimsenen evrensel gelişme tezidir.⁷ Ancak modernleşmeci yaklaşımın aksine gelişme sorununun doğası gereği siyasal olduğu söylenebilir. Gelişme sorunu, güç ilişkilerinden bağımsız değildir. Ahmet İnsel'in (2000) yerinde deyişle gelişme, iktisadi olmaktan ziyade doğası gereği siyasal bir süreçtir. Kuran'ın kurumsal analiz bağlamında modernleşmeci yaklaşımı benimsemesi, yukarıda ifade edildiği üzere, kurumsal iktisadi, felsefi olarak benimsemediğini göstermektedir. Kurumsal iktisat, hem ekonominin doğasına hem de gelişme sorununa güç ilişkileri penceresinden yaklaşmaktadır.

Bu belirsiz iddialara karşın Kuran (2012a), İslam hukukunu, iktisadi olarak yorumlarken temel sistematığının özcü⁸ olmadığını dile getirmektedir. Ona göre İslam hukuku, özü itibarıyla geri değildir sadece Batı'daki kurumsal gelişmelere kendini adapte edememiştir. Bundan ötürü Müslüman toplumlar gelişme göstermemiştir. Yaygın yönelimin aksine Kuran'ın özcü tezlerden uzak kalması ise önem arz etmektedir.

Heterodoksinin Araçsallaştırılması

Heterodoks iktisat, sosyal karşılık/tedarik sürecinin tarihsel bir bilimidir. Heterodoks iktisadın entelektüel kökenleri, post Keynesyen-Sraffacı, Marksist-radikal, kurumsal-evrimci, sosyal, feminist ve ekolojik iktisat içinde belirmektedir. Söz konusu heterodoks iktisat okulları, ulusların zenginliği, sermaye birikimi, adalet, sınıf, cinsiyet ve ırk açısından sosyal ilişkiler, tam istihdam, ekonomik ve sosyal

7 Bu yaklaşım, 1960'lardan sonra gelişen *bağımlılık* teorisyenleri tarafından eleştirilmiştir. Bağımlılık teorisyenleri, gelişme sorununu, sömürgecilik, emperyalizm, eşitsiz mübadele, eşitsiz uzmanlaşma ve benzeri *dışsal dinamiklere* vurgu yaparak açıklamışlardır (Ercan, 2009). Ancak bu yaklaşım da gelişme sorununu, modernleşmeci teori gibi tamamen iktisadi içerikle ele almıştır.

8 Sosyal teoride özcülük, şeylerin özlerini ya da doğalarını arayan Aristocu metodoloji olarak ele alınmaktadır. Belirli türde bir nesnenin öz özellikleri, söz konusu nesnenin o türde bir nesne olması için sahip olması gereken özellikleridir. Öz, araştırmadan önce gelir ve araştırma gerektirir. Özcü kavramı, postmodernist yazarlarca bir hakaret olarak algılanır. Çünkü öz kavramı, türdeşlikle eş anlamlı görülür (O'neil, 2001, s. 23, 24, 29).

yeniden üretimle ilgilenmektedirler. Heterodoks iktisat, insanı, kültürel ve sosyal bağlam içinde açıklamaya çalışır. İnsan ve insan ilişkilerini, tarihî ve sosyal bağlam açısından ele alır (Lee, 2012, s. 340). İslam ekonomisinin moral ekonomi temelli geliştiği ve temel ilkelerinin sosyal adalet, davranış normları, moralite, insani değerler, refah olduğu düşünülürse İslam ekonomisi, heterodoks iktisat okullarından biri olarak kabul edilebilir. Fakat her iki yaklaşım arasında ontolojik bir farklılığın da olduğunu söylemek gerekir. İslam ekonomi söylemi her ne kadar İngiltere’de ortaya çıkan moral ekonomi gelişmelerinden etkilenmiş olsa da öz varlığını ilahi olana ve ahlaka dayandırma iddiasındadır. Ancak heterodoks iktisadın entelektüel kökenleri, sekülerleşme sürecinden bağımsız değildir. Hatta iktisat biliminin gelişim süreci, sekülerleşme süreciyle doğrudan ilintilidir.⁹

İslam ekonomi doktrini ve heterodoks iktisadın farklı entelektüel kökleri bulunsa da her iki yaklaşım da Ortodoks neoklasik iktisada muhalif bir söylem geliştirmektedir. Hem İslam ekonomisi hem de heterodoks iktisat, Ortodoks neoklasik iktisadi kapitalizmin bilimi olarak görmektedirler ve bunun sonucu olarak da iktisadi faaliyetleri, maddi çıkarı peşinde koşan insan benzetmesiyle yorumlamamaktadırlar. İktisadi faaliyetleri, kültürel ve kurumsal çevre içinde gelişen insan davranışlarıyla açıklamaya çalışmaktadırlar. Her iki yaklaşım da iktisadi faaliyetleri, iktisadi olmayan ancak iktisadi olanla doğrudan irtibatlı politik, kültürel, sosyal ve hukuki süreçlerle ele almaya çabalarlar.

Timur Kuran, İslam ekonomisini ele alırken iktisadi olmayan kurumsal sosyal yapıları kullanmaktadır. Hukuk, sözleşmeler, ahlak, kültür ve kimlik, Kuran’ın iktisat metodolojisinin ana parametreleridir. Ancak Kuran’ın İslam ekonomisini incelerken kurumsal analizin parametrelerini kullanmasının heterodoks iktisada benzer bir muhalifliği barındırdığını söylemek güçtür. Kuran’ın analizinde, İslam ekonomisi ele alınırken heterodoks iktisat okulu olan kurumsal iktisadın metodolojisi kullanılsa bile yapılan değerlendirme ile Ortodoks iktisada hizmet edilmektedir. Çünkü Ortodoksinin istediği sonuçlar, heterodoks çerçeve ile sunulmaktadır. Bu bakımdan yapılan çalışmaların hangi metodoloji kapsamında gerçekleştiği önemsizleşmektedir. Ortodoksinin temel yönelimine uymayan araştırma konula-

9 Bu durum, Mustafa Özel’in deyişiyle iktisadi düşüncenin sekülerleşmesidir. İktisadi faaliyetin insanların ihtiyaçları için değil sermayenin kesintisiz büyüme ihtiyacı için örgütlendiği bir dünya, geleneksel dünya görüşleriyle meşrulaştırılamazdı. Maddi çıkar peşinde koşmanın her biçimini, toplumsal pastayı büyütme yönelik olduğu varsayımıyla haklı gösterecek dünyevi bir öğretiyeye ihtiyaç vardı. Politik iktisat (political economy) ve sonradan sadece iktisat bilimi (economics) bu ihtiyacı karşılamak üzere 18. ve 19. yüzyıllarda geliştirilmiş entelektüel bir projedir. 20. yüzyılda ise akademik bir teamül olarak iktisadın özerk bir disiplin ve pozitif bilimlere en yakın sosyal bilim olduğu yaygın kabul görmüştür (Özel, 1994, s. 7).

rı ve araçları seçilmekte ancak araştırmanın yapılma amacı ve bulunan sonuçlar, Ortodoksinin yönelimine uygun olmaktadır. Böylece yapılan çalışmanın mahiyeti değişmekte ve 1970'lerden günümüze devam eden komşu disiplinleri istila eden "metodolojik emperyalizm", bu defa disiplin içinde iktisadın heterodoksisini de (kurumsal iktisadi) kapsayacak şekilde devam etmektedir.

Kuran'ın kurumsal iktisat çerçevesini kullanarak hem İslam ekonomisini hem de Orta Doğu'nun ekonomik gelişme sürecini açıklamasındaki en büyük sorun burada yatmaktadır. Çünkü bu yaklaşım içinde hem kurumsal iktisat hem İslam ekonomisi hem de Orta Doğu'nun iktisadi gelişme süreci kendi öz varlığıyla değil Ortodoks iktisadın kabul edeceği sonuçlara göre değerlendirilmektedir. Bir yandan kurumsal iktisat gibi bir heterodoks iktisat okulu çerçeve olarak araçsallaştırılırken diğer yandan İslam hukuku ve Orta Doğu bu çerçeveye malzeme sunmaktadır. Oysa kurumsal iktisadın felsefi kökenlerinin metodolojiyle beraber benimsenmesi, ne kurumsal iktisadi ne de İslam ekonomisini araçsallaştıracaktır. Söz konusu iki yaklaşımın kendi doğal seyrinde ortaya çıkmış birer yaklaşım olarak ele alınmaları, her iki yaklaşımın da uygulanma imkânlarını çoğaltacaktır. Kuran'ın kurumsal iktisat tercihi, bunu mümkün kılmamaktadır.

Ayrıca Kuran, İslam ekonomisinin bir teorisinin olmadığını, kültürel ve politik yönünün ekonomik yönüne baskın olduğunu, İslami davranış normlarının belirsizliğini ve günümüz karmaşıklaşmış toplumlarında bedavacılık sorunu doğuracağını ve İslam hukukunun sermaye birikimi oluşturan ticari korporasyon/şirket hukuku geliştiremediğini iddia etmektedir (1983, 1996, 2002, 2012a). İslam ekonomisi, kimlik sorunlarını çözmek amacıyla geliştiği için sağlam temellere oturmamış, ekonomik başarıları, sembolik mesajlar yanında önemsiz kalmıştır (Kuran, 2002, s. 11). Bu bağlamda Kuran'ın İslam ekonomisine yönelik eleştirilerinin neredeyse tamamı Ortodoks iktisatçıların özelde kurumsal iktisada genelde de heterodoks iktisada yaptığı eleştirilerin benzeridir.

Ortodoks neoklasik iktisatçılar, hem orijinal kurumsal iktisadın hem de tüm heterodoks okulların teorilerinin olmadığını iddia etmektedirler. Ancak bu iddia, orijinal kurumsal iktisat özelinde geçersizdir. Çünkü orijinal kurumsal iktisatçıların bir ekonomi teorisi vardır. Fakat bu teori, Ortodoks iktisatçıların ilgilendikleri tarzda bir seçim ve kıtlık teorisi değildir. Ortodoks iktisatçılar, ekonomik faaliyetleri, fiyat ve seçim bilimi bağlamında teorileştirirken orijinal kurumsal iktisatçılar, ekonominin kendisini kurumsallaşmış bir süreç olarak teorileştirmektedir. Böylece orijinal kurumsal iktisat ile Ortodoks neoklasik iktisat arasında bir mahiyet farkının olduğunu belirtmek gerekir. Başta ekonominin tanımı olmak üzere kapsamı, metodolojisi ve önemi konusunda orijinal kurumsal iktisat ve Ortodoks neoklasik iktisat arasında bir

anlaşmazlık ve farklılık söz konusudur (Stanfield, 1999, s. 232). Bu bağlamda orijinal kurumsal iktisat ve neoklasik iktisat arasındaki farklar temelde felsefidir.¹⁰ Ayrıca kurumsal iktisadın felsefi temelleri ve dünya görüşü, evrimci biyoloji ve tarihsel bağlamla ilişkiliyken Ortodoks neoklasik iktisadın felsefi temelleri, fiziksel bilimlerdir (Dugger, 1977, s. 450). Kurumsal iktisadın esas aldığı araştırma modeli, kültürel ve kurumsal çevre içinde oluşan insan davranışlarıyken neoklasik iktisadın esas aldığı araştırma modeli, mantıksal dolaylı çıkarımdır (Dugger, 1979, s. 900).

Ortodoks neoklasik iktisat ile orijinal kurumsal iktisat arasında köklü felsefi farklar bulunmaktadır. İlgili farklar nedeniyle her iki teorinin de ekonomi tanımları ve insan davranışlarını yorumlamaları farklılık göstermektedir. Kurumsal iktisatçılar, bilimsel dünya görüşleri ve sosyal teorileriyle Ortodoks neoklasik iktisada nazaran daha gerçekçi bir iktisat anlayışı geliştirdikleri iddiasındadırlar. İktisadın felsefi kökleri, kapsamı, metodolojisi ve önemi konusundaki söz konusu anlaşmazlık sadece Ortodoks neoklasik iktisat ve orijinal kurumsal iktisat arasında da değildir. Hemen hemen bütün heterodoks iktisat okullarının iktisat tanımı, kapsamı, önemi ve insan davranışlarını açıklarken benimsedikleri araştırma metodu, Ortodoks neoklasik iktisattan farklılaşmaktadır. Bu nedenle İslam ekonomisinin kültürel ve siyasal yönlerinin ekonomik yönüne baskın olması, Ortodoks neoklasik iktisat dışındaki neredeyse tüm heterodoks iktisat okullarında görülen bir özelliktir ve bu bir kısıt değil aksine daha gerçekçi bir ekonomik tasavvurdur. İslam ekonomisinin, Ortodoks neoklasik teorinin aksine farklı entelektüel kökleri vardır. Burada, Polanyi'nin bahsettiği şekilde, ekonominin özcü anlayışının kurumsallaşmış bir süreç olması ve ekonominin ekonomik olmayan kurumlara gömülü olması hayati konumdur (Polanyi, 1992 [1957b], s. 34). Çünkü kurumsallaşmış bir süreç olarak ekonomi, piyasa ekonomisi dışında farklı ekonomik ilişkiler formu sunabilir. Toplumsal ilişkilerden ayrı ve kendine has bir ekonomik modelden ziyade toplumsal ilişkiler içerisinde anlam bulan bir ekonomi tasavvuru gerçekleştirilebilir. İslam ekonomi doktrininin de böyle bir potansiyeli olduğu düşünülebilir. Fakat bu potansiyel gündelik yaşamın İslami ahlak kuralları temelinde örgütlenmesiyle gerçekle-

10 Philip Mirowski, neoklasik iktisadın Kartezyen analitik felsefi gelenek temelinde geliştiğini iddia etmektedir. Neoklasik iktisadın inceleme nesnesi, rasyonel iktisadi insan (homo-economicus) benzetmesi de bu gelenek içinde şekillenmiştir. Kurumsal iktisadın felsefi temelleri ise pragmatizmdir. 19. yüzyılın sonunda Amerikan felsefesinin, Alman Hegelyen felsefi türlerden geliştiği söylenebilir. Pragmatizmde bilim felsefesi, sosyal teoriden ayrılmaz ve bu yaklaşım, Alman felsefesinde üç büyük hareketi temsil etmektedir. Hegel'in diyalektik idealizmi, Dilthey'in tarihselci hermeneutiği ve neo-Kantlılığın canlanmasıdır. Pragmatik bilimsel çaba ve epistemoloji, kurumsal iktisadın ekonomik aktörünün ve 20. yüzyılın ilk otuz yılında ekonominin yeniden yorumlanmasını teşvik etmiştir (Mirowski, 1987).

şebilir. İlgili potansiyelin gündelik yaşamı kuşatma önceliği olmadan neoklasik iktisat tarzında bir teori inşasında kullanılmaya çalışılması, Feridun Yılmaz'ın (2005) yerinde tespitiyle, mevcut düzeni tekrar tahkim eden tecrübeye dönüşme tehlikesi barındırabilir.¹¹ Kısacası Kuran'ın İslam ekonomisine yönelik eleştirilerinin birçoğu modern Ortodoks neoklasik iktisadın da sorunlarıdır ve aynı eleştiriler, modern iktisat için de geçerlidir. Gerçeklikten uzaklaşan formalistik ekonomi söylemi (Boettke, 1997), bedavacılık sorunu (Pasour, 1981), piyasa başarısızlığı teorisi (Bator, 1958), modern iktisadın karşılaştığı önemli sorunlardır ve bunlar sadece İslam ekonomisine ait sorunlar olarak düşünülemez.¹² Dolayısıyla söz konusu sorunlar üzerinden İslam ekonomi söyleminin eleştirilmesi yerinde değildir. Kuran'ın İslam ekonomisi ile ilgili temel eleştirileri, Ortodoks ve heterodoks iktisat okulları arasındaki güç çekişmesiyle ilgili bir durumdur. İktidarı temsil eden Ortodoks neoklasik iktisadın kendi muhalifleri heterodoks iktisat okullarını, teorik açıdan eksik ve yetersiz görmesi, 20. yüzyıl iktisadi düşünce tarihinin genel seyridir ve kapitalizmin bilimi olarak ifade edilen Ortodoks neoklasik iktisadın bütün iktisadi faaliyetleri ekonomik gerekçelerle sunmasının bir sonucudur. Ekonominin şekillenmesinde ekonomi dışı unsurları dikkate almaması, Ortodoks neoklasik iktisadın genel alışkanlığı ve bilimselleşme çabalarının gereğidir. Bu bakımdan Kuran'ın İslam ekonomi doktrini eleştirileri ilgili bağlam içinde bir anlam bulmaktadır. Ortodoksi ve heterodoksi arasındaki güç çekişmesinin, modern iktisat okullarından biri olarak değerlendirilmeyen İslam ekonomisine yansımaları, Kuran'ın İslam ekonomisine dair temel eleştirileri/iddiaları olarak görülebilir. Kuran, her ne kadar Ortodoks araştırma kapsamına uymayan İslam ekonomisine dair konuları, araştırmalarının temel sorunsalı yapsa da araştırmalarının ana bulguları ve veri kabul ettiği temel ekonomik görüşü, Ortodoks neoklasik iktisatla uyumludur. Bu bağlamda Kuran, Ortodoks iktisatçıların heterodoks iktisatçıları eleştirisine benzer şekilde İslam ekonomisini eleştirmektedir. Ancak bu eleştiri iktisattaki Ortodoks ve heterodoks iktisat ayrımı bağlamında güç çekişmesiyle anlam bulmaktadır.

11 Yılmaz'a göre düşünceden ya da spesifik olarak iktisadi düşünceden ve ona alternatif iddiasında olan düşüncelerden bahsetmek, zamanımızın varoluşsal yazgısı içerisinde sadece Batı düşüncesinden bahsetmek anlamına gelmektedir. Türkiye'de ya da herhangi bir yerde İslamcı ekonomi söyleminden söz etmek ilgili söylemin Batı dışı bir tecrübeyi dile getirdiği anlamına gelmemektedir (Yılmaz, 2005, ss. 420-421). Bu nedenle alternatif olma iddiasındaki İslam ekonomi söyleminin de felsefi düzeyde, mevcut ekonomik sistem içerisinden konuşmak anlamına geldiği söylenebilir. Ancak bu durumu aşmanın yolu ise çok kolay olmamakla beraber İslam ekonomi ideallerinin gündelik yaşam pratiklerine yansımaları mümkün olabileceğidir.

12 Bu sorunlar, günümüzde de hâlen tartışılan teorik iktisat sorunlarıdır. İktisadi sistem ve kamu politikası bağlamında bu sorunların ayrıntılı tartışması için bk. Pennington, 2014.

Sonuç

Son yıllarda ekonominin evrimi ve sosyolojik değişimi ile ilgili kayda değer bir gelişme vardır. Bu gelişme, iktisadi kalkınma/gelişme kavramı üzerinden olurken kurumlar da iktisadi gelişmenin temel anahtarı olarak kabul edilmektedir. Böylece kurumlar ve iktisadi gelişme, iktisat ve sosyoloji arasındaki hem ilişkiyi hem de değişimi açıklayan temel kavramlar olarak kabul edilmektedir. Ülkelerin, bölgelerin ve hatta kıtaların gelişmişlik düzeyleri kurumlarla ilişkilendirilmektedir (Portes, 2006, s. 233). Bu durum, kurumsal iktisadi, sosyal bilimler içerisinde popüler hâle getiren kurumsal analizi de gelişme sorunsalının ele alınmasında önemli kılmaktadır.

Bu bağlamda, Orta Doğu'nun gelişme sorunsalını, kurumsal iktisadi analizle ele alan Timur Kuran, 1980'li yıllardan günümüze İslam ekonomisi ile ilgilenen önemli bir iktisatçıdır. Kuran, kurumsal iktisadi analiz kullanarak İslam ekonomisi söylemini incelemektedir. İslam ekonomisi söylemini ve Orta Doğu'nun gelişmişlik düzeyini iktisadi olmayan kurumsal sosyal yapılarla ilişkilendirerek açıklamaktadır. Kuran'ın ele aldığı İslami davranış normları, İslam hukuku ve "siyasal İslam" söylemi, iktisadi olmayan kurumsal sosyal yapılara örnek olarak gösterilebilir. Ancak Kuran, iktisadi olmayan kurumsal sosyal yapıları analize dâhil ederken bunların İslam ekonomisi doktrinini sistematikleştirmede de savunmaktadır. Çünkü Kuran'ın İslam ekonomisi eleştirileri, Ortodoks neoklasik iktisat bağlamındadır. Araştırma için seçilen metodoloji ile araştırmadan beklenen teorik bütünlük farklılaşmaktadır. Burada İslam ekonomistleri, Ortodoks neoklasik iktisada alternatif olma iddiasında oldukları için Kuran'ın İslam ekonomisinden Ortodoks neoklasik iktisat gibi pür iktisadi teorik bütünlük beklentisi doğal karşılanabilir. Ancak Ortodoks neoklasik iktisat, pür teorik bütünlüğüne karşın ekonomik krizleri öngörmede ve iktisadi faaliyetleri açıklamada başarısız olmuş, giderek gerçek hayattan kopmuştur. Ortodoks neoklasik iktisat tüm teorik bütünlük ve sistematikliğine rağmen yaşanan iktisadi sorunlara gerçekçi çözümler sunamamıştır. İslam ekonomistlerinin iddia ettiği üzere İslam ekonomisi söyleminin bu sorunlara gerçekçi çözümler sunma potansiyeli olduğu düşünülebilir. Ancak bu potansiyelden Ortodoks neoklasik iktisat gibi bir iktisadi dünya görüşü sergilemesini beklemek yanlış olur. Hem kurumsal iktisat hem de İslam ekonomisi doktrini, iktisadi faaliyetleri iktisadi olmayan kurumsal sosyal yapılarla ilişkilendirdiklerinden ötürü ekonomiyi daha gerçekçi bir zeminde ele almaktadırlar. Analiz birimi olarak kabul ettikleri insanı, Ortodoks neoklasik iktisat gibi varsayımlar üzerinden değil kültürel, sosyal ve kurumsal çevre içinde değerlendirmektedirler. Bu yaklaşım da sosyal yaşamla ilişkili daha gerçekçi bir ekonomi tasavvuru için önemli bir zemin sunmaktadır.

Institutions and Economic Development: Methodological Analysis of Timur Kuran's Approach to Islamic Economics

Adem Levent

Introduction

Islamic economics or Islamic moral economy has emerged as an anti-colonial movement after the 1960s (Asutay, 2012, p. 94). Islamic economics, which emerged as a reflection of the Islamic worldview, emphasized the failure of capitalist development in the post-colonial period, mostly in Muslim countries, and aimed at a world order by centering the values of the Qur'an and Sunnah. It was born parallel to the development of Islamic identity (Asutay, 2007, p. 5). The basic principles of Islamic economics are the economic system apart from socialism and capitalism: social justice, norms of behavior that do not rely on personal interest, morality, human values, prosperity, and the expansion of zakat and interest prohibition. Islamic economics, which developed with political content, has gradually shifted to finance and has found a field of practice in the form of participation banking within the modern banking system. Thus, a remarkable literature has developed around Islamic economics, which has gained both theoretical and practical aspects. The literature presents a dual appearance for and against Islamic economics. While the proponents of Islamic economics are pleased with the development of the Islamic economy both theoretically and practically, the critics of Islamic economics oppose

@ Dr., Mus Alparslan University. levent49@gmail.com

© Scientific Studies Association
DOI: 10.12658/M0288
insan & toplum, 2018.
insanvetoplum.org

it on the grounds that Islamic economics does not conform to modern economics nor does it create a systematic alternative to modern economics (Alamasi, 1999, p. 56). In this context, Timur Kuran is an important theorist who criticizes Islamic economics. In the majority of Kuran's studies (1983, 1995, 1996, 1997, 2002, 2005a, 2012a, 2012b, 2013), he discusses whether Islamic economics discourse founds itself on a realistic ground, and questions to what extent the prohibition of interest, which is a field of application in Islamic finance, is realistic. In this study, Kuran's approach to Islamic economics will be examined critically in the institutional economics literature.

Methodology and Claims

The fundamental claim of Timur Kuran on Islamic economics is that the Islamic economic doctrine should be sought for the contribution of the social movement known as "political Islam" or "Islamism". According to Kuran, the Islamic economic doctrine emerged as an element of the campaign to create Islamic identity awareness and to defend this identity at the end of the colonial period of India; at least in the beginning, the economic character of Islamic economics remained in the second place after Islamic character (Kuran, 2002, pp. 147-148). Islamic economics did not emerge as a discipline by itself until the mid-1960s (Kuran, 1989, p. 171). The separation of Pakistan from India and its cultural independence has revealed the name of Islamic economics. Abu'l Ala Maududi, the father of the concept, advocated Muslim culture against Westernization. Therefore, the cultural aspect of Islamic economics is dominant in the economic direction (Kuran, 1996, p. 438). Besides, Kuran thinks that the foundation of Islamic economics is hidden in the behavioral norms of Arabia in the 7th century. These norms include altruism, morality, and social solidarity. However, it is impossible to adapt these norms to the present day for two reasons, contrary to what Islamic economists claim. First, these norms which emerged in Arabia in the 7th century are valid for small-scale societies. Applying the norms of Islamic behavior in today's large and complex modern societies creates an economically free rider problem. Second, the norms of Islamic behavior are ambiguous. There are more detailed laws and rules in today's developing societies (Kuran, 1983, pp. 356-357).

The approach of Kuran (2012a, p. 21) to the development problem of the Middle East is also within the framework of institutional social and economic change. According to Kuran, the institution is a system that determines individual behaviors and creates orders that are shaped by them socially. Institutions are laws, reg-

ulations, and forms of organization that make economic activities possible. There are formal and informal rules that shape economic activities. Law is also the most effective of formal rules. In the Middle East, Islamic law comes at the top of the relevant institutional social structures and formal rules. Islamic law, in principle, covered all human endeavors.

Giving priority to institutional analysis for Kuran is vital for understanding the economic development of the Middle East. The Middle East lagged in terms of both technology and organizational capacity in the 19th century. However, the economic effects of both have not been the same. The transfer of technology from the West to the East in the context of mechanization is relatively easy, while it is more difficult to convey the organizational means to make use of the technology. A solid stock market cannot be established in one night. There is a need for a complicated legal system, a variety of specialized professions and schools to raise relevant professionals. The only part of the necessary skills can be provided with foreigners who are unfamiliar with local cultures and languages. In this respect, the lack of market shares to buy and sell the company has created a more challenging obstacle to the economic progress of the Middle East compared to the technological developments. It is the logic underlying giving priority to institutional analysis (Kuran, 2012a, p. 34).

Kuran does not refer to either original institutional economics or the leaders of original institutional economics as it establishes a relationship between norms of behavior, culture, law, contracts, and economics. The interpretation of its relation to law and economics as well as its definition of the institution of Kuran are based on the work of Greif, an academic working on institutional economics and economic history (Kuran, 2002; 2012a). Therefore, one of the limitations of Kuran's approach is that there is no direct reference to original institutional economic leaders (Veblen, Commons) and Polanyi. In addition, the absence of an intra-institutional discussion in the analysis of Kuran shows that the methodology of Kuran deliberately avoids an intra-disciplinary debate. This restriction, seen in the thought of Kuran, raises criticism of Eyüp Özveren's work on institutional economics. According to Özveren, institutional economics is not an understanding of economics that advocates institutions, or proposes the dissemination of their numbers or effects. It is not the intention of institutional economics to give importance to institutions, but to give an economic explanation of the functioning of institutions. In this sense, a field of economic research on institutions is rightly referred to as "economics of institutions". However, institutional economics, instead

of advocating that the economy adds the institutions to the field of study, sets out from the emphasis that the processes in the traditional field of economics are, in fact, necessarily institutional. Economics is institutional by definition. Therefore, economics can only be defined and understood as an institutionalized process (Özveren, 2007, pp. 15-19).

As it is understood from these statements, Kuran does not adopt the philosophical background of institutional economics and does not grasp the economy as an institutionalized process. He uses institutional analysis to explain comparatively the economic development mechanisms of the West and the Middle East. He prefers an institutional analysis at the methodology level. Therefore, the institutional economics methodology of Kuran is largely based on new institutional economics.

Instrumentalization of Heterodoxy

Timur Kuran uses non-economic institutional social structures while addressing Islamic economics. Law, contracts, ethics, culture, and identity are the main parameters of Kuran's economic methodology. However, it is difficult to say that the use of the parameters of the institutional analysis while examining Islamic economics has a similar opposition to heterodox economics. In the analysis of Kuran, Islamic economics is considered, and even if the methodology of institutional economics, which is a heterodox economics school, is used, the evaluation is served in orthodox economics. This is because the results of orthodoxy are presented with a heterodox framework. In this respect, it becomes irrelevant in which methodology the studies take place. Research topics and tools that do not conform to the basic orientation of orthodoxy are selected, but the purpose and the results of the research are consistent with the orientation of the orthodoxy. In this way, the nature of the work is changing and the "methodological imperialism", which invades the neighboring disciplines that have continued since the 1970s, continues to include the heterodoxy of economics (institutional economics) within the discipline. The biggest problem lies in explaining Islamic economics, and the economic development process of the Middle East uses the institutional economics framework of Kuran. In this approach, both institutional economics and Islamic economics, as well as the economic development process of the Middle East, are evaluated not by their own existence but by the results that orthodox economics will accept. On the one hand, a heterodox economics school such as institutional economics is instrumentalized as a framework, while Islamic law and the Middle East provide material to this framework. However, the adoption of institutional economics with the

methodology of its philosophical roots will not be instrumental in institutional economics nor in Islamic economics. Consideration of these two approaches as a single approach developed in its natural course will increase the possibilities of implementation of both approaches. Kuran's choice of institutional economics does not make it possible.

In addition, Kuran claims that Islamic economics has no theory, that its cultural and political aspects are dominant in the economic direction, that the norms of Islamic behavior are ambiguous, and that Islamic law cannot develop commercial corporate law capital because of the free rider problem in today's complex societies (1983; 1996; 2002; 2012a). Since Islamic economics has developed in order to solve identity problems, its economic achievements have remained insignificant alongside symbolic messages (Kuran, 2002, p. 11). In this context, many of Kuran's criticisms of Islamic economics are similar to the criticisms of orthodox economists about heterodox economics, especially their criticism about institutional economics.

In short, many of Kuran's critiques of Islamic economics are also the problems of modern orthodox neoclassical economics and the same criticisms apply to modern economics. The formalist economic discourse which escapes from reality (Boettke, 1997), the free rider problem (Pasour, 1981), and the market failure theory (Bator, 1958) are the major problems facing modern economics, and these are not solely the problems of Islamic economics. Therefore, it is not appropriate to criticize Islamic economy discourse over these problems.

Conclusion

In recent years, there has been remarkable development regarding the evolution of economics and its sociological change. While this development is based on the concept of economic development, institutions are considered as the key to economic development. Thus, institutions and economic development are considered to be the basic concepts that explain both the relationship and the exchange between economics and sociology. The levels of development of countries, regions and even continents are associated with institutions (Portes, 2006, p. 233). While this situation makes institutional economics popular among social sciences, it also makes institutional analysis important in addressing the problem of development.

In this context, Timur Kuran, who deals with the development problem in the Middle East with institutional economic analysis, has been an important economist interested in Islamic economics since the 1980s. Kuran examines Islamic

economy discourse using institutional economic analysis. He explains Islamic economy discourse and the level of development in the Middle East by associating it with non-economic institutional social structures. The norms of Islamic behavior, Islamic law and the discourse of “political Islam” are examples of non-economic institutional social structures. However, while Kuran includes non-economic institutional social structures in the analysis, he argues that they do not systematically alter Islamic economic doctrine. Kuran’s critiques of Islamic economics are in the context of orthodox neoclassical economics. The theoretical integrity of the research is different from the methodology chosen for the research. Since Islamic economists claim to be an alternative to orthodox neoclassical economics, Kuran’s expectation of pure economic integration from Islamic economics, such as orthodox neoclassical economics, can be regarded as natural. However, orthodox neoclassical economics failed to explain economic crises and economic activities in spite of its purely theoretical integrity and it has gradually ceased to exist in real life. Orthodox neoclassical economics did not provide realistic solutions to the economic problems experienced despite all its theoretical integrity and systematics. As Islamic economists claim, Islamic economy discourse has the potential to offer realistic solutions to these problems. However, it would be wrong to expect this potential to exhibit an economic worldview, such as the one orthodox neoclassical economics portrays. Since both institutional economics and Islamic economy doctrine relate economic activities with non-economic institutional social structures, they consider economics on a more realistic basis. It considers the individuals they accept as the unit of analysis within the cultural, social and institutional environment, not based on assumptions as orthodox neoclassical economics has made. This approach also provides an important basis for a more realistic economic imagination associated with social life.

Kaynakça | References

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2014). *Ulusların düşüşü* (F. R. Velioğlu, Çev.). İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Alamasi, S. M. (1999). *Critiques of Islamic economics an assessment of some major themes, with special focus on the writings of Timur Kuran*. Unpublished doctoral dissertation, The University of Birmingham, Birmingham.
- Asutay, M. (2007). A political economy approach to Islamic economics: Systemic understanding for an alternative economic system. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1(2), 3-18.
- Asutay, M. (2012). Conceptualising and locating the social failure of Islamic finance: Aspirations of Islamic moral economy vs the realities of Islamic finance. *Asian and African Area Studies*, 11(2), 93-113.
- Asutay, M. (2014). Searching for ethics in Islamic finance: Islamic moral economy foundations. In V. Cattelan (Ed.), *Islamic finance & ethics society school of oriental and African studies* (pp. 55-68). UK: Edward Elgar Publishing Limited.

- Bator, F. M. (1958). The anatomy of market failure. *The Quarterly Journal of Economics*, 72(3), 351-379.
- Boettke, P. J. (1997). Where did economics go wrong? Modern economics as a flight from reality. *Critical Review*, 11(1), 11-64.
- Commons, J. R. (1931). Institutional economics. *American Economic Review*, 21, 684-657.
- Çizakça, M. (2010). Was shari'ah indeed the culprit? *Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper No. 22865*.
- Dugger, W. M. (1977). Institutional and neoclassical economics compared. *Social Science Quarterly*, 58(3), 449-461.
- Dugger, W. M. (1979). Methodological differences between institutional and neoclassical economics. *Journal of Economic Issues*, 13(4), 899-909.
- El-Gamal, M. (2005). Book review: Timur Kuran, *Islam and Mammon: The economic predicaments of Islamism*. *Review of Islamic Economics*, 9(1), 89-92.
- Ercan, F. (2009). *Gelişme yazını açıısından modernizm, kapitalizm ve azgelişmişlik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Greif, A. (2006). *Institutions and the path to the modern economy*. New York: Cambridge University Press.
- Gruchy, A. G. (1973). Law, politics, and institutional economics. *Journal of Economic Issues*, 7(4), 623-643.
- Gruchy, A. G. (1990). Three different approaches to institutional economics: An evaluation. *Journal of Economic Issues*, 24(2), 361-369.
- Hafez, Z. (2014). Review: The long divergence, by Timur Kuran. *Contemporary Arab Affairs*, 7(4), 595-599.
- Hodgson, G. M. (2004). *The evolution of institutional economics*. London: Routledge.
- Islahi, A. A. (2012). Review: The long divergence: How Islamic law held back the Middle East by Timur Kuran. *JKAU: Islamic Economics*, 25(2), 253-261.
- İbrahim, A. F. (2011). Review of Timur Kuran, The long divergence: How Islamic law held back the Middle East. *New Middle Eastern Studies*, 1, 1-4.
- İnsel, A. (2000). *İktisat ideolojisinin eleştirisi*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kuran, T. (1983). Behavioral norms in the Islamic doctrine of economics: A critics. *Journal of Economic Behavioral and Organisation*, 4, 353-379.
- Kuran, T. (1989). On the notion of economic justice in contemporary Islamic thought. *International Journal of Middle East Studies*, 21(2), 171-191.
- Kuran, T. (1995). Islamic economics and the Islamic subeconomy. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 155-173.
- Kuran, T. (1996). The discontents of Islamic economic morality. *The American Economic Review*, 86(2), 438-442.
- Kuran, T. (1997). The genesis of Islamic economics: A chapter in the politics of Muslim identity. *Social Research*, 64(2), 301-338.
- Kuran, T. (2002). *İslam'ın ekonomik yüzleri* (Y. Tezgiden, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, T. (2004). Why the Middle East is economically underdeveloped: Historical mechanisms of institutional stagnation. *Journal of Economic Perspectives*, 18(3), 71-90.
- Kuran, T. (2005a). The absence of the corporation in Islamic law: Origins and persistence. *The American Journal of Comparative Law*, 53, 785-834.
- Kuran, T. (2005b). The logic of financial westernization in the Middle East. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 56, 593-615.
- Kuran, T. (2012a). *Yollar ayrılırken-Orta Doğu'nun geri kalma sürecinde İslam hukukunun rolü* (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuran, T. (2012b). The economic roots of political underdevelopment in the Middle East: A historical perspective. *Southern Economic Journal*, 78(4), 1086-1095.
- Kuran, T. (2013). The political consequences of Islam's economic legacy. *Philosophy and Social Criticism*, 39(4-5), 395-405.

- Kuran, T. (2018). Islam and economic performance: Historical and contemporary links. *Journal of Economic Literature*, 56, 0-94.
- Lee, F. S. (2012). Heterodox economics and its critics. *Review of Political Economy*, 24(2), 337-351.
- Malik, A. (2012). Was the Middle East's economic decline a legal or political failure? A review of Timur Kuran's "The long divergence: How Islamic law held back the Middle East". *8th International Conference on Islamic Economics and Finance*.
- Mirowski, P. (1987). The philosophical bases of institutionalist economics. *Journal of Economic Issues*, 21(3), 1001-1038.
- North, D. C. ve Thomas, R. P. (2009 [1973]). *The rise of the Western World-A new economic history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, D.C. (2002). *Kurumlar, kurumsal değişim ve ekonomik performans* (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- O'neil, J. (2001). *Piyasa-etik, bilgi ve politika* (Ş. S. Kaya, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özel, M. (1994). İktisadi düşüncenin laikleşmesi (M. Özel, Der.). *İktisat risaleleri içinde*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özveren, E. (2007). Kurumsal iktisat: Aralanan kararları (E. Özveren, Der.). *Kurumsal iktisat içinde* (ss. 15-45). Ankara: İmge Kitabevi.
- Pasour, E. C. (1981). The free rider as a basis for government intervention. *The Journal of Libertarian Studies*, 5(4), 453-464.
- Pennington, M. (2014). *Sağlam politik ekonomi-klasik liberalizm ve kamu politikasının geleceği* (A. Yayla, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Polanyi, K. (1957a). Aristotle discovers the economy. In K. Polanyi, C. M. Arensberg ve H. W. Pearson (Ed.), *Trade and market early empires*. The Falcon's Wing Press.
- Polanyi, K. (1992 [1957b]). The economy as instituted process. In M. Granovetter ve R. Swedberg (Ed.), *The sociology of economic life* (pp. 29-51). Oxford: Westview Press.
- Portes, A. (2006). Institutions and development: A conceptual reanalysis. *Population and Development Review*, 32(2), 233-262.
- Rashid, S. (2016). Review essay: Timur Kuran's The Long Divergence: How Islamic law held back the Middle East. *Reason Papers*, 38(2), 117-131.
- Rogan, T. (2017). *The moral economists: R. H. Tawney, Karl Polanyi, E. P. Thompson, and the critique of capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Rubin, J. (2011). Institutions, the rise of commerce and the persistence of laws: Interest restrictions in Islam and Christianity. *The Economic Journal*, 121, 1310-1339.
- Rutherford, M. (2001). Institutional economics: Then and now. *The Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 173-194.
- Samuels, W. J. (1984). Institutional economics. *Journal of Economic Education*, 15(3), 211-216.
- Stanfield, J. R. (1999). The scope, method, and significance of original institutional economics. *Journal of Economic Issues*, 33(2), 231-255.
- Thompson, E. P. (1971). The moral economy of the English crowd in the eighteenth century. *Past & Present*, 50, 76-136.
- Tripp, C. (2006). *Islam and the moral economy-the challenge of capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Veblen, T. B. (2017). *Seçilmiş makaleler* (E. Kırmızıaltın, Der.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Yaka, Z. (2014). Kitap tanıtımı ve tenkitler: Timur Kuran, yollar ayrılırken: Orta Doğu'nun geri kalma sürecinde İslam hukukunun rolü. *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, 1(1), 30-53.
- Yılmaz, F. (2005). Türkiye'de çağdaş İslamcı (iktisadi) düşünce ve (iktisadi) liberalizm (T. Bora ve M. Gültekinil, Der.). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce liberalizm içinde* (7, ss. 420-432). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zaman, A. (2010). Review article: Timur Kuran, The long divergence: How Islamic law held back the Middle East. *Islamic Studies*, 49(2), 277-286.